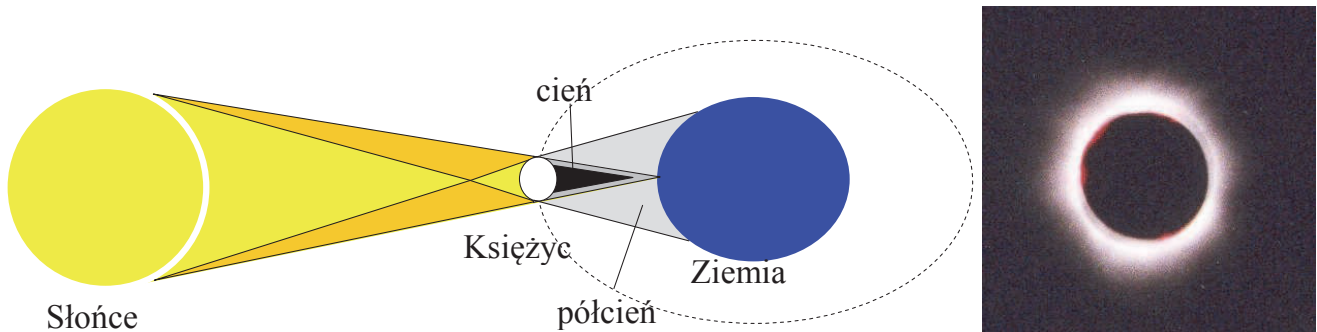

4.4. Zaćmiewani i zaćmiewający

Pierwsze zapiski o zaćmieniu Słońca pochodzą z notatek chińskich astronomów już z roku 775 p.n.e.! Przez długi czas zaćmieniom przypisywane było złowieszcze znaczenie¹². Nic dziwnego, nie rozumiano jeszcze jaki mechanizm prowadzi do ich obserwacji.

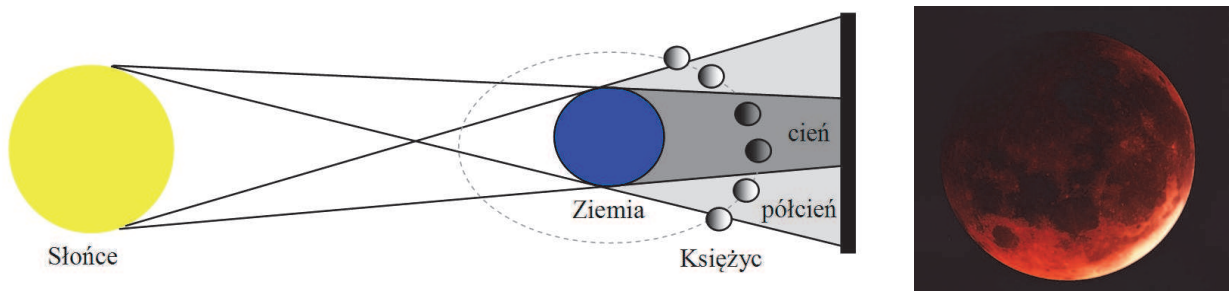
Dzisiaj wiemy, że obserwowane z Ziemi zaćmienie powodują trzy ciała niebieskie ułożone w szczególnej konfiguracji względem siebie. Gdy jedno z ciał zasłoni swoją tarczą lub rzuci cień na całą lub część powierzchni drugiego ciała – obserwujemy zaćmienie.

Zaćmienie Słońca (Fot. 4.10) występuje wtedy, gdy Księżyc znajdzie się pomiędzy Ziemią i Słońcem, a jego tarcza (której rozmiary kątowe są porównywalne do rozmiarów Słońca) zasłoni całą (zaćmienie całkowite) lub część (zaćmienie częściowe) tarczy tej gwiazdy.

Ryc. 4.10. Schemat i zdjęcie zaćmienia Słońca. Tylko w strefie pełnego cienia obserwujemy zaćmienie *całkowite*. Kiedy Księżyc jest od Ziemi nieco „za daleko”, obserwujemy zaćmienie „obraczkowe”. Fotografia została wykonana zwykłym aparatem (na klisze), bez specjalnych filtrów – w czasie zaćmienia robi się ciemno jak w nocy (GK, Monachium, 1998)

Zaćmienie Księżyca obserwowane jest wtedy, gdy Ziemia znajdzie się pomiędzy Słońcem i Księżycem, a jej cień padający na tarczę Księżyca zasłoni jego część lub całość. O ile zaćmienie Słońca, szczególnie to całkowite, zdarzające się bardzo rzadko w określonym miejscu, ma przebieg „dramatyczny”, o tyle zaćmienie Księżyca, zdarzające się nawet kilka razy w roku, często bywa niezauważone. Z uwagi na proporcje odległości i rozmiarów, cień Księżyca na Ziemi ma rozmiary najwyżej kilkudziesięciu kilometrów. W konsekwencji zaćmienie Słońca w określonym punkcie na Ziemi trwa nie więcej niż 8 minut. Zaćmienie Księżyca odbywa się bez szumu wiatru, Księżyc przygasa, staje się ciemnobrązowy¹³ a całe zjawisko trwa nawet 100 minut.

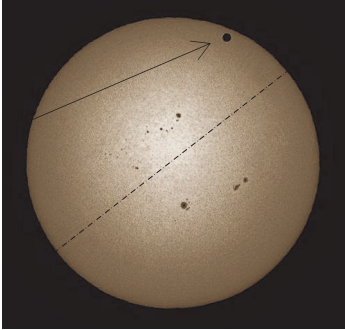
Ryc. 4.11 Schemat występowania zjawiska zaćmienia Księżyca. Zaćmienia Księżyca zdarzają się o wiele częściej niż zaćmienia Słońca i trwają nawet godzinę. Tarcza Księżyca robi się ciemno-bura

¹² Kto przeżył zaćmienie całkowite, znakomicie to rozumie. Z powodu różnicy temperatur między nagrzanym gruntem a wędrującą (z prędkością kilku tysięcy km/h) strefą cienia, zaczyna wiać gwałtowny, zimny wiatr a ptaki zaskoczone nagłą nocą pospiesznie szukają kryjówek.

¹³ Kolor burzo-czerwony zaćmionego Księżyca wynika z obecności atmosfery na Ziemi, która rozprasza nieco promienie Słońca, tak że Księżyc nie jest zupełnie czarny.

Tranzyt planet na tarczy Słońca

Już za czasów Ptolemeusza (I w. n.e.) astronomowie wiedzieli, że dwie planety: Merkury i Wenus mogą przechodzić na tle tarczy Słońca. Pierwsze matematyczne obliczenia tranzytu wykonał Kepler. W słynnych „Tablicach Rudolfańskich” (*Tabulae Rodolfinae*, 1627) przewidział przejście Merkurego z 7 listopada 1631 roku oraz przejście Wenus miesiąc później.

Do tranzytu dochodzi, gdy jedna z planet wewnętrznych (Merkury lub Wenus) znajdzie się pomiędzy Ziemią a Słońcem. Tranzyt planety Wenus zachodzi okresowo co: 8, 105, 8, 121 lat. Ostatni tranzyt Wenus obserwowany był w 2004 r., kolejny w 2012 r., następne będą w 2117 r. oraz 2125 r.

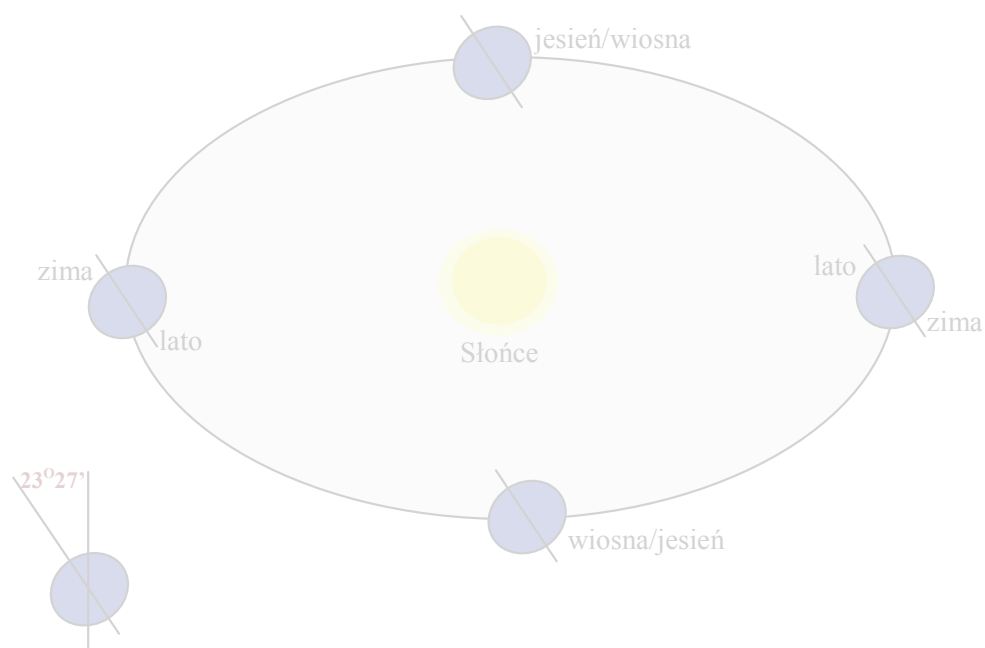
Fot. 4.12 Tranzyt Wenus na tle tarczy słonecznej godz. 6:25, 6/6/2012, Monte Bondone, szer. geogr. 46°N, foto Ch. Lavarian. Wenus to plamka w górnym prawy rogu, pozostałe ciemne punkty to plamy słoneczne. Linia przerywana to położenie ekliptyki (przy Słońcu wschodzącym)

Tranzyty Merkurego, który jest położony blisko Słońca i obiega je raz na 88 dni, mogą być obserwowane znacznie częściej, ostatni w 2006 r., kolejny w 2016 r. Możliwe są również podwójne tranzyty, gdy obie planety przechodzą na tle tarczy Słońca, zdarzają się jednak bardzo rzadko – raz na kilkadziesiąt tysięcy lat.

W przypadku planet zewnętrznych (znajdujących się w większej odległości od Słońca niż Ziemia) tranzyty są niemożliwe. Możemy zaobserwować natomiast **okultację**, czyli przesłonięcie planet zewnętrznych przez obiekty znajdujące się bliżej Słońca.

4.5. Cztery pory roku

Skąd się biorą pory roku i do czego służą? Fascynowały one nie tylko geografów i astronomów ale też kompozytorów i poetów. Powodem występowania pór roku jest dość znaczne ($23^{\circ}27'$) nachylenie osi obrotu Ziemi do płaszczyzny obiegu dookoła Słońca (czyli ekliptyki), zob. ryc. 4.13.

Ryc. 4.13. Występowanie pór roku (lata w lipcu na półkuli północnej a w styczniu na półkuli południowej) jest uwarunkowane nachyleniem osi obrotu Ziemi do płaszczyzny ekliptyki.